मूल्यं दुग्धस्य

म. वि. कोल्हटकरः

कश्चन ग्रामः । ग्रामात् नातिदूरे एकः आश्रमः अस्ति । तस्मिन् आश्रमे कश्चन साधुः निवसति । साधुः ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठति । नद्यां स्नानं करोति । स्नानानन्तरं पूजां ध्यानधारणां च करोति । पश्चात् आसने उपविश्य मणियुक्तां जपमालां गृह्णाति । प्रभोः नामस्मरणं करोति च ।

विशिष्टकालपर्यन्तं साधोः नामस्मरणं प्राचलत् । यथा यथा जपमालायाः एकैकः मणिः क्रमशः अग्रे अग्रे सरति तथा तथा 'प्रभोः समीपम् आगतः अस्मि' इति भावः तस्य मनसि उदितः ।

मध्याह्नकाले सः साधुः भिक्षायाचनं करोति । दिने एकवारमेव अन्नसेवनं सः करोति । सायङ्काले अल्पं दुग्धमेव सेवते सः ।

प्रतिदिनं ग्रमात् एका गोपिका साधोः आश्रमम् आगच्छति । निश्चिते समये सा अर्धलीटर्मितं दुग्धं मापकेन मापयित्वा साधोः भाण्डे स्थापयति । तदा साधुः जपमालां गृहीत्वा जपमग्नः भवति ।

दुग्धस्य उचितं मूल्यं साधुः तस्यै प्रतिमासं यच्छति । एवम् आसीत् गोपिकायाः क्रमः ।

साधोः आश्रमस्य समीपे वसति कश्चन ब्रह्मचारी । सः साधुस्वभावः । सेवाशीलः । रुग्णजनानां रुग्णपशूनां च सेवा एव तस्य ब्रह्मचारिणः जीवनव्रतम् ।

गोपिका आदौ साधवे दुग्धं दत्त्वा ततः ब्रह्मचारिणः उटजं गच्छति । प्रतिदिनं दुग्धपात्रे अवशिष्टं समग्रं दुग्धं सा ब्रह्मचारिणे समर्पयति । वस्तुतः ब्रह्मचारिणे अपि अर्धलीटर्मितं दुग्धं दातव्यम् । ब्रह्मचारी अपि प्रतिमासं तादृशः दुग्धस्य कृते एव मूल्यं प्रयच्छति । तथापि ब्रह्मचारिणे गोपिका अवशिष्टं सर्वमपि दुग्धं ददाति स्म । एतद् साधुना निरीक्षितम् आसीत् ।

एकदा जपमग्नः साधुः गोपिकां पृष्टवान् - ''दुग्धस्य कृते यावत् मूल्यम् अहं ददामि तावदेव प्रतिवेशी ब्रह्मचारी ददाति । तथापि भवती मह्यं मापनं कृत्वा एव दुग्धं यच्छति । ब्रह्मचारिणे तु मापनम् अकृत्वा एव अधिकतरं दुग्धं यच्छति । किमर्थम् एषा प्रतारणा ?'' इति ।

गोपिका किञ्चित्कालं तूष्णीं स्थितवती । पश्चात् सा हसितवती । उक्तवती च - ''अहं प्रतिदिनं पश्यामि यत् भवान् जपमालां गृहीत्वा मणिभिः गणनां कुर्वन् जपं करोति । अतः भवते मापकेन मापनं कृत्वा दुग्धं यच्छामि । ब्रह्मचारी सर्वदा मुखेन नामस्मरणं करोति । तस्य हस्ते जपमाला न वर्तते । सः जपगणनां न करोति । अतः तस्मै मापनम् अकृत्वा एव दुग्धं यच्छामि ।

अशिक्षितायाः तस्याः महिलायाः तादृशवचनानि श्रुत्वा साधुः लज्जितः । तस्य अहङ्कारः प्रताडितः भवति । 'नामस्मरणे का गणना ! नामस्मरणं तु नित्यस्वभावः भवेत्' इति सत्यस्य साक्षात्कारः तस्य मनसि सञ्जातः ।

पश्चात् सः साधुः जपमालां त्यक्तवान् । मुखेन नित्यं नामजपं कृतवान् ।